

ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА І КРИМІНОЛОГІЇ

Житний Олександр Олександрович,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет внутрішніх справ)

УДК 343.211

ДО ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ЗУМОВЛЕНОСТІ ПРИНЦИПІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

У роботі аналізується стан та визначаються перспективи розвитку принципів кримінального права України з урахуванням впливу на цю галузь принципів і норм міжнародного права та міжнародних зобов'язань держави.

Ключові слова: принципи кримінального права, гармонізація, міжнародно-правові зобов'язання, принцип рівності.

В работе анализируется состояние и определяются перспективы развития принципов уголовного права Украины с учетом воздействия на данную отрасль принципов и норм международного права и международных обязательств государства.

Ключевые слова: принципы уголовного права, гармонизация, международно-правовые обязательства, принцип равенства.

This paper analyzes the situation and the prospects for development of the principles of Criminal Law of Ukraine taking into account the impact on the industry of the principles and norms of international law and international obligations.

Key words: principles of criminal law, harmonization, international legal obligations, the principle of equality.

Процеси правової інтеграції, до яких Україна долучилась в ході політико-правового розвитку, обумовлюють активне проникнення до національного права положень, джерелами яких є міжнародно-правові норми й звичаї. Оскільки правова система України залишається при цьому відносно самостійною щодо міжнародної, для її ефективного функціонування важливого значення набуває забезпечення якості способів узгодження вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими встановленнями. Зокрема, в кримінальному праві значно підвищилася актуальність розробок фундаментальних проблем цієї галузі, поглиблення знань про них з урахуванням новітніх тенденцій правотворення та правозастосування. Одна з таких тенденцій – посилення ролі міжнародного права у розвитку кримінального права України [1, с. 1]. Тому важливим завданням юридичної науки є визначення меха-

нізмів і закономірностей впливу міжнародного права на процес виконання кримінальним правом його функцій.

Результати досліджень, проведених О. М. Броневицькою, Ю. В. Бауліним, М. Г. Вербенським, В. О. Гацелюком, С. В. Гізимчуком, Т. А. Денисовою, О. О. Дудоровим, В. П. Ємельяновим, Г. В. Єпуром, О. М. Костенком, С. П. Кучевською, О. М. Литвиновим, С. Я. Лиховою, М. І. Мельником, В. О. Навроцьким, В. П. Попович, А. В. Савченком, В. В. Сташисом, В. Я. Тацієм, Є. В. Фесенком, П. Л. Фрісом, М. І. Хавронюком, С. С. Яценком та деякими іншими сучасними українськими криміналістами, а також зміст національного кримінального законодавства (передусім мається на увазі визнання в ч. 1 ст. 3 КК загальноновизнаних принципів та норм міжнародного права однією з основ цього законодавства) свідчать, що елементи міжнародно-правової системи інтегровані до концептуального фундаменту кримінального права України. Однак, масштаби й теоретико-методологічна значущість цього феномену поки що не отримали в науці належного висвітлення й пояснення.

Найчастіше принципи й норми міжнародного права фахівці з кримінального права співвідносять із положеннями норм Особливої частини КК. Але гармонійна рецепція результатів міжнародної правотворчості у національному кримінальному праві залежить не лише від порівняння окремих його норм та інститутів з положеннями міжнародного права. Не менш важливою є оцінка відповідності провідних засад цієї галузі цінностям демократичного світового співтовариства. Кримінальне право – найбільш суворий з юридичних «інструментів», що застосовуються в системі соціального контролю. Тому діяльність зі створення й застосування його норм має ґрунтуватись на чітко визначених ідеях, які зрозумілі українському суспільству й міжнародному співтовариству та знаходять у них підтримку. Таким «ідеологічним базисом» в цьому випадку стають принципи кримінального права, адже саме їх пізнання дозволяє проникнути в сутність кримінально-правових механізмів, визначати напрямки розвитку та робити висновки про ефективність застосування кримінального закону, про перспективи його удосконалення, розуміти цілі, завдання, методи його застосування, з'ясувати основний зміст кримінального права [2, с. 3-7]. Тому основне завдання цієї публікації – виявлення зв'язків принципів сучасного кримінального права України з міжнародно-правовою системою (принципами та нормами міжнародного права), визначення на цій основі напрямків їх теоретичної інтерпретації й шляхів подальшого узгодження змісту цієї галузі із міжнародно-правовими стандартами захисту прав і свобод людини.

Як відзначають Ю. Пудовочкін та М. Бабаєв, будучи соціально й історично зумовленими, принципи кримінального права явно або несвідомо впливають з пануючих кримінологічних концепцій, відображають кримінально-політичні установки суб'єкта влади, ідеологічні, гуманітарні, етичні та інші уявлення про людину, суспільство та їх взаємовідносини [3, с. 5]. Економічні й соціально-політичні перетворення останніх десятиліть, що визначили орієнтири розбудови України як демократичної й правової держави не лише вплинули на моральні ідеали наших співгромадян, а й відбилися на світоглядних засадах всієї вітчизняної правової системи та окремих її галузей. Не минули ці процеси й вітчизняне кримінальне право. Замість пануючого у ньому десятиліттями пріоритету захисту інтересів держави на перше місце було поставлено охорону загальнолюдських цінностей, які визнаються й підтримуються демократичною світовою спільнотою (прав та свобод людини й громадянина, безпеки особи, цілості власності, недоторканності житла, таємниці особистого життя, свободи політичних поглядів і т. ін.). Такі зміни сприяли концентрації уваги на міжнародних стандартах прав і свобод людини та на реальності їх забезпечення як неодмінній умові розбудови правової держави й розвитку громадянського суспільства в Україні. Не могли вони не позначитися і на розумінні принципів кримінального права України. Результати цього впливу сьогодні помітні у світогляді суб'єктів, які розробляють і застосовують кримінальний закон (представників законодавчої й виконавчої влади), забезпечують розвиток вітчизняної кримінально-правової доктрини (фахівців з теорії кримінального права) та осіб, які стають учасниками регулятивних й охоронних кримінально-правових відносин (громадян, які порушили кримінальний закон, потерпілих від злочинів). Апелювання до міжнародного права як критерію оцінки якості рішень, що ухвалюються в сфері кримінального судочинства, стає поширеною практикою.

При цьому у вітчизняному правознавстві уявлення про систему принципів кримінального права за останні кілька десятиліть змінилися мало. Так, наприклад, в Теоретичній моделі Загальної частини КК (1987 р.) як кримінально-правові принципи було названо законність, рівність громадян перед законом, особисту відповідальність, невідворотність відповідальності, гуманізм, справедливість відповідальності, демократизм [4, с. 18]. На сторінках видань з кримінального права України вказано на такі принципи, як відповідальність тільки за вчинення суспільно небезпечного діяння, що передбачене законом як злочин, відповідальність тільки за наявності вини, особистий характер відповідальності, інди-

відуалізація кримінальної відповідальності й покарання [5, с. 15-16; 6, с. 8-9]. Наступність в уявленнях про ці принципи – це позитивна риса, яка свідчить про стабільність розвитку вітчизняної кримінально-правової системи. Чинний КК України має багато ознак, які свідчать, що вдосконалення всієї кримінально-правової системи не відбуваються революційним шляхом. Дослідивши риси наступності КК 2001 р. щодо КК 1960 р. В. О. Навроцький оцінив перший документ як такий, що свідчить про поступальність розвитку існуючого раніше кримінального законодавства України й при цьому зберігає його сильні сторони та деякі недоліки [7, с. 63]. Звернемо увагу на один з висновків цього фахівця: до важливих показників наступництва належить перехід у новий КК принципових положень щодо винної й персональної відповідальності, індивідуалізації покарання, визначення злочину й покарання лише кримінальним законом [7, с. 15]. Тому немає жодних підстав в нових умовах відкидати роль ідей законності, винної відповідальності, гуманізму, рівності та деяких інших як принципів кримінального права України.

Однак, принципи кримінального права не є й чимось незмінним, даним раз і назавжди. Це стосується як загального розуміння їх сутності, так і змісту окремих таких засад. Так, слід підтримати необхідність введення в дефініцію принципів національного кримінального права такої ознаки, як *зв'язок з міжнародно-правовими актами*. Наприклад, В. Д. Філімонов пише, що принципи кримінального права є відбитими в кримінальному законодавстві вимогами до законотворчої, правозастосовної діяльності й до поведінки громадян, зумовленими вказівками міжнародно-правових актів про права людини, Конституції, а також завданнями боротьби зі злочинністю, які становлять положення, що визначають зміст всієї або ж значної сукупності правових норм й які інтегрують їх в єдину систему кримінального права [8, с. 34], а Н. О. Лопашенко зазначає: принципи кримінального права держави ґрунтуються на її Конституції та загальновизнаних принципах й нормах міжнародного права [9, с. 158]. Водночас, в дослідженнях українських фахівців про загальну обумовленість принципів кримінального права ідеями, які підтримуються міжнародним співтовариством, згадується рідко. Приміром, В. О. Гацелюк (один з провідних українських дослідників проблематики принципів кримінального права) лише схвалив думку про обумовленість цих принципів, поряд з Конституцією, й міжнародними стандартами, але далі її, на жаль, не розвиває [10, с. 116].

Широке включення національного кримінального права в контекст міжнародних відносин й тенденції до інтеграції результатів

міжнародної правотворчості у вітчизняне кримінальне законодавство обов'язково вимагає співвідносити зміст його провідних засад із загальнолюдськими цінностями. Після втрати кримінальним правом властиво йому в недалекому минулому «інтровертності» проблематика змісту його принципів відкривається у новому ракурсі. Усвідомлення їх змісту значно збагачується при оцінці міжнародно-правової зумовленості відповідної ідеї. Зважаючи на обмеженість обсягу публікації, це може бути продемонстроване на прикладі аналізу одного з принципів кримінального права у міжнародно-правовому контексті. Так, значна частина фахівців відносять до таких принципів вимогу *рівності громадян перед законом* [11, с. 13; 12, с. 6; 13]. Появою цей принцип завдячує розвитку європейської юридичної думки, утвердженням в ній ідеї примату прав і свобод людини. Тому його формальний зв'язок із загальноновизнаними нормами міжнародного права в частині встановлення основних положень прав людини й громадянина є достатньо очевидним. Так, у Загальній декларації прав людини 1948 р. наголошується на рівності всіх людей в правах від народження, надбанні кожною людиною прав і свобод без будь-якої відмінності за расою, кольором шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого становища (ст. ст. 1, 2), на тому, що всі люди рівні перед законом, мають право, без будь-якої різниці, на рівний їх захист законом, а також на захист від будь-якої дискримінації, що порушує цю Декларацію (ст. 7) [14]. Стаття 2 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. вимагає від кожної держави, що бере участь у цьому Пакті, поважати і забезпечувати всім перебуваючим у межах її території та під її юрисдикцією особам права, визнані в цьому Пакті, без будь-якої різниці щодо раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного чи соціального походження, майнового стану, народження чи іншої обставини [15]. У міжнародному кримінальному праві цей принцип відображено так, що посадове становище підсудних, їх становище як голів держав або відповідальних чиновників різних урядових відомств не повинне розглядатись як підстава для звільнення від відповідальності або пом'якшення покарання (ст. 7 Статуту Нюрнберзького міжнародного військового трибуналу) [16].

Реалізація принципу рівності у внутрішньому кримінальному праві з обов'язковим урахуванням положень міжнародно-правових актів, що його закріплюють, сприяє гармонізації цієї галузі із загальноєвропейською й міжнародною правовими системами, визнанню діяльності системи вітчизняної кримінальної

юстиції такою, що відповідає світовим стандартам. Однак, в традиційній інтерпретації принципу рівності в кримінальному праві держави його об'єктом визнається лише громадянин («принцип рівності громадян перед кримінальним законом»). Водночас, громадянство – це лише один з елементів правового статусу особи [17, с. 142]. Так, громадянство України – це правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках [18]. На перший погляд, традиційна інтерпретація цього принципу у зв'язку із громадянством особи спирається на положення Конституції України, ст. 24 якої вказує: громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Водночас, у визначенні загального правового статусу людини зазначений припис слід розглядати у комплексі із положеннями ч. 1 ст. 26 Конституції, згідно якої іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України, – за винятками, встановленими Конституцією, законами чи міжнародними договорами України [19].

Підкреслимо, що міжнародні стандарти прав людини, витяги з яких наведено вище, проголошують рівність перед законом *всіх* безвідносно до наявності/відсутності в їх правовому статусі такого елементу, як громадянство, не пов'язують його із політико-правовим зв'язком особи із певною державою. Декларація про принципи міжнародного права стосовно дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН (1970 р.) також наголошує на встановленні загальної поваги і дотримання прав людини й основних свобод *для всіх* [20]. Більше того, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, проголошення принципу рівності громадян в кримінальному праві держави вступає в суперечність із вимогами Хартії основних прав Європейського Союзу від 07.12.2000 р., в ст. 21 якої в сфері застосування Договору про заснування європейського співтовариства та Договору про Європейський союз, заборонена будь-яка дискримінація за ознакою громадянства [21].

Звернувши увагу на невідповідність вимоги «рівність громадян перед кримінальним законом» загальновизнаному в міжнародному праві принципу рівності, О. Г. Кібальник пропонує його видозміну у відповідності з міжнародним правом на «принцип рівності всіх перед законом» [22, с. 200]. При загальній підтримці такої пропозиції, вона видається небезпечною переходом від невинуватого звуженого («громадянин») до невинуватого розширеного («всі») позначення того, чий інтереси захищає зазначений

принцип. Більш коректним уявляється вказівка в цьому випадку на «всіх осіб», адже саме особа (безвідносно до її статі, віку, національності, посади та інших відмінностей) є тим суб'єктом, який, разом із державою, є учасником кримінально-правових відносин. Наведені вище положення дають підстави стверджувати, що з урахуванням його міжнародно-правової природи, кримінально-правовий принцип рівності має звучати як «принцип рівності всіх осіб перед кримінальним законом» (застосування кримінального закону не залежить від статі, віку, національності, посади, ставлення до релігії, приналежності до громадських організацій та інших елементів правового чи суспільного статусу особи, а до всіх осіб, що вчинили однакові злочини, повинен бути застосований однаковий кримінальний закон) [23]. Таке уточнення дозволяє, по-перше, привести його у відповідність із загальновизнаними міжнародно-правовими стандартами прав людини, по-друге, усунути зі сторінок фахової літератури непотрібне розширене тлумачення терміну «громадянин», який має у теорії правознавства, й у вітчизняному законодавстві чіткий та недвозначний зміст, по-третє, узгоджує формулювання одного з важливих принципових положень національного кримінального права з реаліями чинного законодавства про кримінальну відповідальність, в якому не встановлюється жодних пільг чи обмежень за ознаками громадянства, віку, майнового стану тощо. В такому випадку дія принципу безперечно поширюватиметься й на осіб без громадянства (осіб, яких жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином) та іноземців (осіб, які не перебувають в громадянстві України і є громадянами (підданими) іншої держави або держав).

Підводячи підсумки дослідженню проблем інтерпретації змісту й соціально-правової обумовленості принципів національного кримінального права у міжнародно-правовому контексті зазначимо, що гармонізація положень цієї галузі зі схваленими міжнародною спільнотою стандартами боротьби зі злочинністю має бути підтверджена наявністю в ньому спільної правової ідеології з цими стандартами. Дослідження дозволяє помітити, що ідеї, на яких ґрунтуються принципи національного кримінального права, в цілому не суперечать морально-етичним засадам права європейського співтовариства й проголошеним в універсальних міжнародно-правових актах основоположним гуманітарним і демократичним цінностям, а деякі принципи мають з останніми генетичний зв'язок. Водночас, не виключена необхідність уточнення змісту деяких принципів кримінального права України з урахуванням їх міжнародно-правової складової. За цієї умови ступінь

реалізації цих принципів не лише стає показником ефективності боротьби зі злочинністю в цілому, а й критерієм відповідності діючого кримінального законодавства міжнародним стандартам в галузі боротьби зі злочинністю, забезпечення прав та свобод людини.

Список використаних джерел:

1. Баулін Ю. В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України / Ю. В. Баулін // *Юридичний вісник України*. – 2007. – № 15 (14–20 квітня). – С. 8–9.

2. Келина С. Г. Принципы советского уголовного права / С. Г. Келина, В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1988. – 176 с.

3. Бабаев М. М. Принципы уголовного права и основания его устойчивого развития / М. М. Бабаев, Ю. Е. Пудовочкин // *Библиотека криминалиста*. – 2012. – № 1. – С. 5–6.

4. Уголовный закон. Опыт теоретического моделирования : монография / Анашкин Г. З., Бородин С. В., Гальперин И. М., Загородников Н. И. и др. ; отв. ред. В. Н. Кудрявцев, С. Г. Келина. – М. : Наука, 1987. – 280 с.

5. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, Л. М. Кривоченко та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

6. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько та ін. ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – Вид. 3-тє, переробл. та допов. – К. : Юридична думка, 2004. – 352 с.

7. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.

8. Филимонов В. Д. Принципы уголовного права / В. Д. Филимонов. – М. : Центр ЮрИнфоР, 2002. – 139 с.

9. Лопашенко Н. А. Основы уголовно-правового воздействия: уголовное право, уголовный закон, уголовно-правовая политика / Н. А. Лопашенко. – СПб. : Изд-во «Юрид. центр Пресс», 2004. – 339 с.

10. Кримінальне право. Загальна частина : підручник / А. С. Беніцький, В. О. Гацелюк, М. К. Гнетнев, В. С. Гуславський та ін. ; за ред. А. С. Беніцького, В. С. Гуславського, О. О. Дудорова, Б. Г. Розовського. – К. : Істина, 2011. – 1112 с.

11. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.

12. Кримінальне право України: Загальна частина : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / Ю. В. Александров, В. А. Клименко. – К. : МАУП, 2004. – 328 с.

13. Филимонов В. Д. Принцип равенства граждан перед законом в уголовном праве / В. Д. Филимонов // *Уголовное право в XXI веке : материалы Международной научной конференции на юридическом факультете МГУ им. М. В. Ломоносова (г. Москва, 31 мая–1 июня 2001 г.)*. – М. : «ЛексЭст», 2002. – С. 223–228.

14. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : деклара-

ція ООН прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_015

15. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml.

16. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси [Електронний ресурс] : прийнят 08.08.1945 р. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201.

17. Колодій А. М. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні : підручник / А. М. Колодій. – К. : Всеукр. асоц. видавців «Правова єдність», 2008 . – 352 с.

18. Про громадянство України : Закон України від 18.01.2001 № 2235-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 13. – Ст. 65.

19. Конституція України : прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

20. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций (24 октября 1970 года) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_569/print1353344693506655

21. Хартия основных прав Европейского Союзу від 07.12.2000 р. : Хартия Европейского Союзу. – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_524.

22. Кибальник А. Г. Современное международное уголовное право: понятие, задачи и принципы / под науч. ред. д-ра юрид. наук А. В. Наумова. – СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2003. – 252 с. , с. 200.

23. Житний О. О. Щодо деяких аспектів реалізації у кримінальному законодавстві України принципу рівності осіб перед законом / О. О. Житний // Вісник Харківського нац. ун-ту внутр. справ. – 2006. – № 32. – С. 20–24.

Надійшла до редакції 10.03.2013